

STANOVNIŠTVO, 2017, 55(2): 53-68
© by the Demographic Research Centre of the
Institute of Social Sciences & the Association of
Demographers of Serbia

UDK 316.774:314.74
<https://doi.org/10.2298/STNV170505004L>

Review article

Submitted: 05.05.2017; Online-First: 30.10.2017

O ODNOSU INFORMACIONO-KOMUNIKACIONIH TEHNOLOGIJA I MEĐUNARODNIH MIGRACIJA

Vesna LUKIĆ*

Sa promenama koje se u savremenom društvu dešavaju menja se i suština međunarodnih migracija, u smislu povećanog diverziteta migracionih tokova i promene migracionih obrazaca i trendova. Ipak, i pored trendova globalizacije i transnacionalizma koji vode ka deterritorijalizaciji, i dalje je evidentna potreba država za kontrolom i upravljanjem migracionim tokovima. Nove tehnologije povećavaju verovatnoću za migracijom olakšavanjem iste putem formiranja transnacionalnih migrantskih mreža, omogućavanjem brzog sticanja saznanja o zemljama tranzita i destinacije, te smanjivanjem troškova migracije. Osim od strane migranata, informaciono-komunikacione tehnologije (IKT) sve se više koriste od strane različitih organizacija namenjenih imigrantima, ali i vlada za potrebe kontrole granica i sprovođenja migracione politike. Razmatra se, u istraživanjima zapaženi, uticaj novih tehnologija na međunarodne migracije (pre migracije, tokom migracije i po dolasku u zemlju destinacije) kao i mogućnosti koje ove tehnologije pružaju za proučavanje migranata. Cilj rada je da se bliže odrede interesne grupe u posmatranom kontekstu, te osvetle aspekti odnosa između IKT-a i migracija i njihove lične i društvene implikacije. Ova pitanja diskutovana su kroz pregled empirijskih nalaza istraživanja koja su autor i drugi sproveli o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija u migracionom kontekstu. Naglašavajući društveni uticaj IKT-a, autor konstatuje da dosadašnja istraživanja u svetu i Srbiji ukazuju na transformaciju savremenih međunarodnih migracija pod uticajem novih tehnologija. Stoga, ističe se potreba za brojnijim proučavanjima odnosa međunarodnih migracija i novih tehnologija u Srbiji za različite grupe imigrantske populacije, te prilagođavanjem političkog odgovora novim trendovima i saznanjima u oblasti migracija.

Ključne reči: međunarodne migracije, informaciono-komunikacione tehnologije, društveni mediji, socijalni kapital, migracione mreže

Uvod

Tehnološke inovacije širokih društvenih razmera i posledica nametnule su teorijski stav da se savremena društva razvijaju kao globalna informatička ili društva znanja koja, između ostalog, karakteriše obilje informacija i mrežni model organizacije (Štambuk, 2008; Castells, 2005). Izraz mrežni kapital koristi se kako bi se opisala dobrobit koju nove tehnologije omogućavaju. Definiše se kao kapacitet da se formiraju i održe društvene veze sa

* Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd (Srbija); email: vlukic@idn.org.rs

pojedincima koje nisu nužno neposredne, a stvaraju emotivnu, finansijsku i praktičnu korist (Larsen, Urry, 2008). Ove društvene mreže koje formiraju članovi određene zajednice mogu da prerastu u migrantske mreže, tako što obezbeđuju informacije i bolje mogućnosti potrebne za održavanje sistema kretanja između zemalja (Predojević-Despić, 2010). Kao takve, migrantske mreže imaju veliki značaj u fazi migracije, ali i u fazi integracije migranata. Razvoj transnacionalne perspektive migracija uticao je da se u skorije vreme u literaturi počinje razmatrati evolucija informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), u kontekstu transnacionalizma migranata i njihove povezanosti sa zemljama porekla i destinacije putem transnacionalnih mreža (Vertovec, 2009). Pri tom, upotreba IKT-a može voditi ka manjem oslanjanju migranata i potencijalnih migranata na čvrste veze, odnosno većem oslanjanju na slabije veze (Dekker, Engbersen, 2014).

U informatičkom društvu međunarodne migracije počivaju na novim osnovama što vodi ka porastu obima migracija i evoluciji migracionih sistema. Saobraćajna i komunikaciona revolucija deluju na brže i jeftinije prelaznje udaljenosti i prevazilaženje iste olakšavanjem globalnih veza, koje istovremeno doprinose razvoju svesti stanovništva o društvenim nejednakostima, ali i mogućnostima koje im se pružaju na nekom drugom mestu (Koser, 2008). Međusobna povezanost IKT-a i međunarodnih migracija čini savremene migrante predstavnicima kulture geografske i digitalne mobilnosti ili „povezanim migrantima” dok se savremene migracije u svetlu IKT-a sagledavaju kroz dimenzije dostupnosti, povezanosti i praćenja (Borkert, Cingolani, Premazzi, 2009; Diminescu, 2008). U tom smislu migranti donose „informisane odluke”, i na osnovu saznanja stečenih putem IKT-a formiraju određena očekivanja od zemlje destinacije (Ros *et al.*, 2007).

Istraživanja o uticaju interneta na razmišljanje i odluku pojedinaca o migraciji još uvek su malobrojna (Hiller, Franz, 2004; Thulin, Vilhelmson, 2016). Prema Tulinu i Vilhelmsonu, postoje tri dimenzije uticaja informacija zasnovanih na internetu na želju za migracijom, migracione namere i konkretne planove (Thulin, Vilhelmson, 2016). To su geografska (prostorno proširena pretraga – veliki geografski prostor potencijalne migracije), društvena (među kojima se ističe kolektivno iskustvo koje se odnosi na mesta) i vremenska dimenzija (pretraga sadržaja na internetu u funkciji migracija može uticati na impulsivnost u smislu nagle odluke o preseljenju, ali može uticati i samo na razmišljanja i snove o preseljenju u kontekstu dalje budućnosti).

Svest koju potencijalni migranti putem IKT-a stiču o mogućnostima koje migracija otvara vodi ka efektu porasta aspiracije (de Haas, 2014). Stoga, čak i ako migracija ima pozitivan uticaj na pojedinca, post-migraciona aspiracija može biti veća nego ranije. Ovo se delom objašnjava činjenicom da

više aspiracije migranata u odnosu na ne-migrante odgovaraju stepenu rizika koji su migranti preuzeli kako bi dostigli svoj inicijalni aspiracioni nivo. U tom smislu, aspiracije su preduslov, ali i posledica migracije (Czaika, Vothknecht, 2014), što se sve više odražava na diverzitet migracionih tokova i promenu migracionih obrazaca i trendova. Poslednjih godina zapažen je porast obima mešovitenih migracionih tokova. Brojni tražioci azila ne pokušavaju da se integrišu u prvu zemlju azila, s obzirom da imaju aspiracije da nastave putovanje dalje u drugu željenu zemlju destinacije. Premda je najviše izražena u slučaju zemalja na spoljnoj granici Evropske unije (Lukić, 2016), tranzitna migracija tražilaca azila odvija se i između zemalja članica Evropske unije, kao posledica informacija o razlikama u uslovima prijema, životnom standardu, uslovima na tržištu rada i nivou podrške vlada (Brekke, Brochmann, 2015). Nalazi istraživanja o upotrebi društvenih medija tokom migracije, od strane izbeglica iz Somalije, pokazali su da je čak 70% ispitanika živelo u najmanje tri evropske zemlje pre dolaska u Francusku (Charmarkeh, 2013).

Odnos između IKT i međunarodnih migracija predstavlja aspekt koji nije do sada često istraživani u domaćoj literaturi. Otuda je namera rada da se, kroz pregled empirijskih nalaza istraživanja, bliže odrede interesne grupe u posmatranom kontekstu, te osvetle aspekti odnosa između IKT-a i migracija, i njihove lične i društvene implikacije.

Korisnici IKT relevantni za migracioni proces: pojedinci i interesne grupe

Korisnici IKT-a u migracionom procesu su populacija migranata (u procesu migracije ili integracije) i njihove porodice, kao i različite interesne grupe (vlade, nevladine organizacije, naučna zajednica, lokalne zajednice, trgovci ljudima, krijumčari ljudi i drugi) usmerene ka migrantima. U tom smislu izvori informacija za potencijalne migrante i imigrante mogu biti neformalni (društveni mediji – društvene mreže na internetu, blogovi i drugo) i formalni (televizija, sajтови agencija za zapošljavanje i drugo). Društveni mediji imaju mnogostruk uticaj na društvene odnose i veze u kontekstu povezujućeg (jake veze) i premošćujućeg (slabe veze) socijalnog kapitala, što naročito dolazi do izražaja kada je reč o migrantima. Nalazi istraživanja sprovedenog u Irskoj koje je obuhvatilo dve grupe imigranta iz različitih zemalja porekla pokazali su da su se oni pre migracije preovlađujuće informisali o zemlji destinacije uz pomoć rodbine i prijatelja, zatim tokom boravka u Irskoj na osnovu javnih – formalnih sajtova, a ukoliko bi odlučili da ponovo emigriraju u drugu zemlju najveći broj ispitanika se izjasnio da bi se informisao putem interneta (Komito, 2011). Hiler i Franc ukazuju na značaj interneta u procesu donošenja odluke o migraciji, te kako migranti uz pomoć kompjutera stvaraju nove veze, održavaju stare i obnavljaju

izgubljene veze kroz različite faze migracije – pre, nakon i pet godina po migriranju (Hiller, Franz, 2004).

Različita istraživanja upućuju na zaključak da se stepen upotrebe i vrsta informaciono-komunikacione tehnologije može menjati u različitim fazama međunarodne migracije kao i tokom vremena (Hiller, Franz, 2004; Hunter, 2011; Komito, 2011; Bacigalupe, Camara 2012). Migranti kao korisnici IKT-a u fazi pre migracije, kada se pripremaju za putovanje, najčešće imaju potrebu za informacijama o prevozu, zaposlenju i smeštaju. Tokom putovanja migranti upotrebljavaju IKT-e u svrhe komunikacije sa porodicom, prijateljima i drugim interesnim grupama te koriste tehnologiju transfera novca, dok nakon migracije pomoću IKT-a održavaju veze sa zemljom porekla i pristupaju različitim servisima koji olakšavaju integraciju u zemlji prijema. Pritom, migranti mogu da upotrebljavaju različite oblike elektronske komunikacije naizmenično ili kombinuju različite tipove tehnologije (internet, mobilni telefon i drugo) u zavisnosti od toga sa kim komuniciraju i gde im se sagovornici nalaze (u zemlji destinacije ili zemlji porekla), ali i u zavisnosti od faze migracije.

Ponekad migranti koriste različite izvore na internetu iz nepoverenja prema jednom izvoru, naročito ako je reč o državnom sajtu (Charmarkeh, 2013). Treba naglasiti da onim migrantima koji iz različitih razloga ne žele da budu u kontaktu sa porodicom i prijateljima u zemlji porekla olakšana komunikacija i slanje doznaka putem tehnologije transfera novca, koju IKT-e omogućavaju, ne pogoduju (Bacigalupe, Camara 2012; Hunter, 2011).

Panagakos i Horst ukazuju da je obim korišćenja IKT-a u nekim zemljama u razvoju dostigao isti nivo u razvijenim zemljama (Panagakos, Horst 2006). Ipak, generalno postoje razlike u dostupnosti i stepenu korišćenja IKT-a kako u odnosu na potencijalne migrante, tako i na imigrante i članove njihovih porodica (Vertovec, 2009), a u zavisnosti kako od osobenosti zemalja porekla (nivo razvijenosti informaciono-komunikacione infrastrukture, politički režim i drugo) tako i od sociodemografskih karakteristika i veština pojedinaca (poznavanje engleskog jezika i drugo). Međutim, na kompleksnost faktora koji utiču na upotrebu IKT-a ukazuje istraživanje sprovedeno u 28 evropskih zemalja, a prema čijim rezultatima imigranti podjednako koriste IKT-e kao i domicilno stanovništvo, iako su najčešće u lošijem ekonomskom položaju (Kluzer *et al.*, 2008). To se delom objašnjava činjenicom da su imigranti prosečno mlađi od lokalnog stanovništva (stanovništvo bez imigrantske populacije).

Popisom 2011. prvi put su u Srbiji prikupljeni podaci o kompjuterskoj pismenosti, odnosno o aktivnostima koje lice zna da obavlja na računaru. Kada je reč o upotrebi IKT-a od strane populacije prisilnih migranata iz bivših republika SFRJ, Lukić (2015) navodi da su, prema rezultatima Popisa 2011, u Srbiji preovladavala kompjuterski pismena lica (55,9%), što je

bilo nešto više od udela za stanovništvo Srbije bez prisilnih migranata (51,3%), i pored gotovo iste prosečne starosti ovih populacija. Iako su razlike male, ovo se može objasniti potrebom analizirane populacije da održi kontakt sa prijateljima i razdvojenim članovima porodice. Analiza starosno-polne strukture prisilnih migranata, prema poznavanju rada na kompjuteru, ukazuje na to da je u grupi lica koja nisu kompjuterski pismena veći udeo žena i starijih lica (Lukić, 2015), što odgovara nalazima drugih istraživanja po pitanju starosno-polnih razlika pri korišćenju IKT u imigrantskim populacijama (Panagakos, Horst, 2006; Rinnawi, 2012; Raftree *et al.*, 2013).

Prednosti savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija su veoma važne za političke izbeglice i tražioce azila koji ne mogu da se vrate u zemlju porekla (Borkert *et al.*, 2009). Pored izbeglica, mladi i žene su kategorije stanovništva koje naročito privlače pažnju istraživača u čijem fokusu je odnos migracija i IKT-a. Veću upotrebu IKT-a od strane mladih, kako u zemljama porekla tako i u zemljama destinacije migranata, Benitez (2006) definiše kao transnacionalni digitalni generacijski jaz. Druga generacija imigranata, čiji je udeo u populaciji Evrope u porastu, još brže prihvata tehnološke inovacije u oblasti komunikacija (Benitez, 2006; Panagakos, Horst, 2006; Rinnawi, 2012). Uloga IKT-a u različitim fazama (pre, tokom tranzita, po dolasku i tokom integracije, kao i prilikom povratka) migracije dece i mladih, kao posebno osetljivih grupa u migracionom procesu, tema je istraživanja autora Raftree, Appel i Ganness koji ukazuju i na rodne razlike u dostupnosti i stepenu korišćenja IKT-a (Raftree *et al.*, 2013). Generacijske i rodne razlike u korišćenju IKT-a od strane migranata zabeležili su i drugi autori na primeru populacije Grka u Kanadi (Panagakos, Horst, 2006) odnosno Arapa u Nemačkoj (Rinnawi, 2012). Mlađi pripadnici ovih grupa migranata više koriste internet, dok stariji više prate satelitski TV program. Žene arapskog porekla u Nemačkoj najčešće ne rade i veliki deo vremena provode u stanovima. One slabo ili nikako ne govore jezik zemlje prijema pa su, takođe, više upućene na satelitsku televiziju i program na maternjem jeziku (Rinnawi, 2012).

Osim populacije migranata i relevantne interesne grupe sve više postaju svesne uloge koju IKT-e imaju kada je reč o migracijama. Dok je državama porekla najčešće cilj da putem IKT-a dopru do dijaspore, kako bi je uključili da aktivno doprinese razvoju društva putem investicija, ali i na razne druge načine, državama destinacije cilj je veća ekonomska i socijalna participacija imigranata i etničkih manjina u društvu putem IKT-a (Ros *et al.*, 2007; Diminescu, 2008). Za zemlje tranzita i destinacije zajednička je potreba za kontrolom migracionih tokova i sprečavanjem ilegalne migracije, putem upotrebe IKT sistema u vidu SIS (Šengenskog informacionog Sistema), EURODAC-a (baze otisaka prstiju iregularnih migranata i tražilaca azila) i

informacionog sistema VIS (Viza informacioni sistem) (Ros *et al.*, 2007; Lukić, 2016).

Vlade koriste uticaj društvenih medija na mišljenje javnosti o različitim temama među kojima je i pitanje međunarodne migracije, ali mogu da ih koriste i kao vrstu kontrole imigranata. U datom kontekstu relevantnost IKT-a u procesu migracija može se sagledati kroz odluku Vlade Australije da, kako navodi Briskman (2013), tražiocima azila koji dođu morskim putem smešta u udaljene centre gde su tehnološke komunikacije ograničene ili nepostojeće. To ih onemogućava da budu u kontaktu sa porodicom i prenose drugim licima informacije koje bi mogle biti korisne u procesu dobijanja azila, a takođe smanjuje mogućnost da se glas ove populacije čuje u javnosti.

Pozitivan aspekt upotrebe IKT ogleda se u činjenici da brojne organizacije u čijem fokusu je pomoć izbeglicama informišu preko svojih sajtova korisnike, volontere i potencijalne donatore o različitim aktivnostima (pravna i psihološka savetodavna pomoć tražiocima azila i izbeglicama, podrška žrtvama trgovine ljudima, različite vrste radionica u vezi sa učenjem jezika zemlje prijema, mogućnostima zapošljavanja i drugo) koje organizuju.

Informaciono-komunikacione tehnologije i ekspanzija društvenih medija pružaju danas pripadnicima naučne zajednice brojne mogućnosti za prikupljanje podataka i sprovođenje različitih istraživanja elektronskim putem. Kada je reč o međunarodnim migracijama, putem istraživanja ovog tipa mogu se sticati saznanja o migrantima, ali i o ne-migrantima (stavovi prema migraciji i migrantima). Premda se *on-line* istraživanja ne baziraju na ličnom kontaktu sa ispitanikom, te otvaraju brojna etička pitanja, ovakva istraživanja povećavaju brojnost ispitanika i njihov geografski areal. Takođe, činjenica da je učesnicima istraživanja putem *on-line* upitnika zagarantovana anonimnost olakšava pristup specifičnim teže dostupnim grupama ispitanika, među kojima su ilegalni migranti (Reips, Buffardi, 2012).

Grupa autora koja je sprovedla istraživanje o stanju proučavanja na temu upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija od strane imigranata i etničkih manjina u Evropi, u periodu 2004-2008, ističe da su u fokusu ovih istraživanja bili transnacionalizam, mediji, kultura, identitet, etničke manjine, dijaspora, politička participacija, obrazovanje, ekonomija i druga generacija migranata, istovremeno ukazujući na važne neistražene relevantne teme (Borkert *et al.*, 2009). Takođe, s obzirom da je ovo relativno nova oblast u okviru istraživanja migracija, još uvek su nedovoljno razvijeni teorijski modeli i metodologija proučavanja veze IKT-a i migracija (Ros *et al.*, 2007; Borkert *et al.*, 2009).

Međutim, globalna povezanost ljudi i mesta putem novih tehnologija i odnos tokova informacija i migracija uticali su da uloga informaciono-komunikacionih tehnologija u migracionom procesu sve više privlači pažnju istraživača različitih vokacija te se poslednjih godina povećava i brojnost

empirijskih nalaza o odnosu između IKT i migracija. U tom pogledu prevladavaju istraživanja koja u fokusu imaju upotrebu IKT od strane imigranata nakon njihovog dolaska u zemlju prijema, „dok su proučavanja upotrebe IKT od strane izbeglica, tokom migracionog procesa ograničena“ (Charmarkeh, 2013:43).

U Srbiji se informaciono-komunikacione tehnologije koriste za potrebe različitih istraživanja u oblasti migracija, a primeri za to su proučavanje emigracije putem *on-line* upitnika (Despić, 2015) ili kompjuterski asistirano telefonsko istraživanje (CATI) stavova građana prema tražiocima azila (Niamedia Research, 2012). Međutim, odnos migracionog procesa i upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija relativno je nova oblast istraživanja u okviru migracija u Srbiji, te nedostaju radovi na ovu temu. Prema autorovim saznanjima, jedno od retkih istraživanja u našoj zemlji o uticaju IKT na migracioni proces, a možda i jedino do sad, sprovedeno je u okviru projekta „Uspostavljanje efikasnog sistema za sprečavanje i suzbijanje ilegalnih migracija na teritoriji Republike Srbije“ (2013-2014). U fokusu ovog interdisciplinarnog projekta, u kome su učestvovali pripadnici naučne zajednice i državnih organa, bila je primena informaciono-komunikacionih tehnologija za vršenje krivičnih dela u vezi sa iregularnim migracijama i trgovinom ljudima u Republici Srbiji. Empirijski rezultati dela ovog kompleksnog proučavanja poslužili su da se ukaže u kojoj meri i u koje svrhe populacija tražilaca azila u Srbiji koristi IKT-e u procesu migracije, premda mali uzorak istraživanja onemogućava generalizaciju.

Lukić (2014) ukazuje na visoku upotrebu IKT od strane tražilaca azila u Srbiji, gde preko 80% ispitanika zna da koristi računar, pristupi internetu i koristi društvene mreže. Takođe, stepen upotrebe IKT zavisi od socioekonomskih karakteristika ispitanika, te prema ovim nalazima lica sa višim stepenom obrazovanja i oni koji govore neki od stranih jezika više koriste IKT u procesu migracije. Mnogi ispitanici koriste više društvenih mreža, a najčešće korišćene društvene mreže su *Facebook*, *Google+* i *Twitter* (Lukić, 2014). *Facebook* je najčešće korišćena društvena mreža i od strane drugih migranata koji ilegalno prelaze granicu na putu ka zapadnoevropskim zemljama (Charmarkeh, 2013; Dekker, Engbersen, 2014).

Populacija tražilaca azila u Srbiji koristi IKT-e u različitim fazama migracionog procesa (donošenje odluke o migraciji, izbor zemlje destinacije i određivanje rute kretanja). Međutim, ispitanici u većoj meri koriste računare/mobilne telefone za komunikaciju sa drugim migrantima ili krijumčarima nego za samostalno putovanje (Lukić, 2014). Ovi nalazi potvrđuju druga saznanja o upotrebi IKT-a od strane tražilaca azila prilikom odluke o migraciji i izboru zemlje destinacije kao i nalaze o ulozi IKT-a u kontaktu između krijumčara i tražilaca azila (Kaizen, Nonneman, 2007; Brekke,

Brochmann, 2015), a naročito tokom tranzitne migracije preko prostora bivše Jugoslavije (Mavris, 2002).

Ideja za prethodno navedeno istraživanje (Lukić, 2014) potekla je iz potrebe za ublažavanjem negativnih efekata upotrebe IKT-a, koji se ogledaju u činjenici da korišćenje računara i društvenih mreža olakšava ilegalno prelazanje granice, te delovanje kako krijumčara tako i trgovaca ljudima. Otuda IKT-e omogućavaju trgovcima ljudima da izvrše krivično delo i nad osobama koje nisu pre poznavali, odnosno da regrutuju žrtve izvan miljea poznavanja, lažnim predstavljanjem te putem lažnih ponuda za zaposlenje (kao i zaposlenje u inostranstvu), kao i da kontrolišu žrtve (Mijalković, Žarković, 2012; Elliot, McCartant, 2013). Osim toga, internet je sredstvo komunikacije između trgovaca ljudima, odnosno trgovaca ljudima i potencijalnih konzumenata usluga žrtava trgovine ljudima, a služi i za reklamiranje takvih aktivnosti, odnosno za rasturanje pornografskog materijala nastalog eksploatacijom žrtava (Mijalković, Žarković, 2012). Krijumčari ljudi, takođe, u velikoj meri koriste IKT-e kako zbog međusobnih kontakata i komunikacije sa iregularnim migrantima, tako i zbog upoznavanja sa pravnim i zakonskim procedu-rama država tranzita i destinacije, promocije ugodnog života u zemljama koje se preporučuju za destinacije, lakšeg prelaska granice i izrade falsifikovanih dokumenata (Kaizen, Nonneman, 2007; Bilger *et al.*, 2006).

Oblasti uticaja informaciono-komunikacionih tehnologija

Višedimenzionalni odnos IKT-a i međunarodnih migracija može se posmatrati kroz različite aspekte, među kojima su i integracija, dijaspora, identitet, politička participacija i porodica. IKT-e omogućavaju migrantima da „pre-rastu“ nacionalne granice i nakon migracije održavaju kontakt sa porodicom i prijateljima, prate medije zemlje porekla i zadrže kulturu i tradiciju. Ove tehnologije, takođe, olakšavaju imigrantima dostupnost javnim servisima i socioekonomsku integraciju¹ (učenje jezika, treninzi i obuke za potrebe uključivanja na tržište rada i drugo) u zemljama imigracije. Poslednjih godina, stoga, učestale su obuke migranata za korišćenje IKT-a, brojna su mesta sa slobodnim pristupom internetu namenjena imigrantima i drugo (Kluzer *et al.*, 2008). Međutim, nameće se pitanje kako intenzivna komunikacija migranata sa zemljama porekla, omogućena putem IKT-a, zaista utiče na njihovu integraciju u zemljama prijema ukoliko oni ne ostvaruju društvenu interakciju i participaciju u toj zemlji već u zemlji porekla (Ko-

¹ Neki od relevantnih EU projekata su: ICTEGRA – Survey on ICT to support everyday life integration of migrants, ICTs for learning the host country's language by adult migrants in the EU i ConnectIEM – ICT to support everyday life integration of immigrants and ethnic minority people.

mito, 2011). Otuda, pojedini autori ukazuju na potrebu za ponovnim formulisanjem koncepta integracije u smislu participacije u različitim socijalnim miljeima na više mesta (Diminescu, 2008).

Digitalna agenda Evropske komisije, jedan od sedam razvojnih stubova strategije Evropa 2020, zasnovana je na elektronski inkluzivnom političkom okviru potvrđujući da IKT-e čine važno sredstvo društvene i ekonomske uključenosti (European Commision, 2010).

Zapažena potreba imigranata za korišćenjem interneta ogleda se u činjenici da su tokom ministarske konferencije *IKT za inkluzivno društvo* u Rigi 2006. ministri EU i drugih zemalja usvojili deklaraciju o elektronskoj inkluziji, koja se smatra veoma važnim uslovom socijalne uključenosti migranata sa regulisanim statusom u zemljama prijema. U tom smislu treba pomenuti i UNHCR-ov program CTA – pristup tehnologijama u zajednicama, iz 2009, sa ciljem da se izbeglicama i drugim ratom ugroženim licima omogući pristup obrazovanju, stručnom osposobljavanju i sredstvima za život putem novih tehnologija (Anderson, 2013). Polazeći od Vulkokovog razmatranja tri vrste socijalnog kapitala (Woolcock, 2001), prethodno navedene inicijative i aktivnosti potvrđuju značaj i trećeg tipa socijalnog kapitala za migrante, pored povezujućeg i premošćujućeg, odnosno veza pojedinaca sa institucijama i agencijama koje imaju relativnu moć nad njima.

Na osnovu različitih istraživanja (Panagakos, Horst, 2006; Van den Boss, Nell, 2006; Oiarzabal, Reips, 2012), stiče se utisak da IKT-e omogućavaju pripadnicima dijaspore grupnu solidarnost, te zadržavanje etničkog i kulturnog identiteta u vremenu bez obzira na prostor. Mišljenja istraživača o tome da li se kultura može stvarati putem IKT-a su podeljena (Oiarzabal, Reips, 2012). Pored kulturnih tokova za imigrante je veoma važna i razmena vrednosti i ideja iz zemalja porekla, koja se odvija preko mreže porodice i prijatelja, a koje Levitt naziva socijalnim doznakama (Levitt, 2006). Međutim, dok prva generacija imigranata najčešće koristi IKT-e za jačanje postojećih društvenih mreža sa sunarodnicima, drugoj generaciji nove tehnologije služe za ponovno otkrivanje kulturnih korena (Van den Boss, Nell, 2006). Imigranti navode da preko društvenih medija stiču veće religijsko znanje, kako bi sačuvali svoj etnički identitet u dijaspori, te održali vezu između dva društva (Tiilikainen, 2003). Rinavi analizira rezultate istraživanja među populacijom Arapa u Nemačkoj, prema kojima praćenje medija u zemlji porekla, putem IKT-a, utiče na njih da se osećaju više kao pripadnici svoje nacije i da žive po pravilima svoje vere (Rinnawi, 2012).

IKT-e mogu da utiču na politički aktivizam migranata u zemljama destinacije, ali takođe omogućavaju političku participaciju migranata u zemljama porekla. Pomoću raznih sajtova, foruma i blogova imigranti lakše prate političke događaje u zemlji porekla, što naročito tangira ona lica koja su migrirala iz političkih razloga, te pripadnike opozicije. Kako navode Van den

Bos i Nil, veb sajтови dijaspore su direktno ili indirektno povezani sa političkim pokretima u egzilu (Van den Boss, Nell, 2006). Političku participaciju prve i druge generacije imigranata u Nemačkoj, Švajcarskoj i Austriji analizira Kisau zaključujući da su *on-line* i *off-line* političke aktivnosti komplementarne (Kissau, 2012).

Veoma važnu ulogu IKT-e imaju u životu transnacionalnih porodica, omogućavajući razdvojenim članovima održavanje veze i čestu komunikaciju uz vizuelni kontakt i međugeneracijsko povezivanje, čemu doprinosi razvoj interneta, *Skype*-a, *VOIP*-a i mobilnih telefona (Panagakos, Horst, 2006; Benitez, 2006; Charmarkeh, 2013). Pregled literature potkrepljuje zaključak da nove tehnologije imaju potencijal da transformišu psihologiju migracije (Benitez, 2006; Malik, Kadir, 2011; Bacigalupe, Camara, 2012). Sve šira upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija navodi na potrebu preispitivanja uticaja migracije na mentalno zdravlje porodice u širem transnacionalnom kontekstu, a ne samo u odnosu na pojedinca – migranta (Bacigalupe, Camara, 2012). Kada je reč o porodici migranata, upotreba IKT-a u funkciji transnacionalnog materinstva još je jedna od izazovnih novih tema za istraživače (Malik, Kadir, 2011).

Zaključak

U radu se skreće pažnja na temu uticaja IKT-a na fenomen međunarodnih migracija. Na osnovu nalaza dosadašnjih istraživanja u svetu i u Srbiji može se konstatovati da je odnos IKT-a i međunarodnih migracija veoma kompleksan. IKT-e menjaju suštinu migracija i upravljanje njihovim tokovima, kao što migracije i potrebe migranata u velikoj meri oblikuju razvoj IKT servisa koji su im namenjeni i sadržaje društvenih medija. Prožimanje međunarodnih migracija i IKT-a odvija se u uslovima globalizacije, transnacionalizma, ekspanzije društvenih mreža i komunikacija i povezanosti, a saznanja stečena putem IKT-a vode ka određenim očekivanjima migranata i njihovim povećanim aspiracijama. Stoga, istraživači iz različitih disciplina sve više diskutuju pitanje uloge IKT-a u migracionom procesu, uvažavajući specifičnosti zemalja porekla i destinacije kao i različitih grupa migrantske populacije. Iako dosadašnja istraživanja ukazuju da je stepen korišćenja IKT-a u migrantskoj populaciji važan kako bi se predupredila društvena isključenost, još uvek je otvoreno pitanje odnosa IKT-a i integracije. Takođe, jasno se uočavaju generacijske i rodne razlike u korišćenju IKT-a od strane migranata.

Za sagledavanje odnosa IKT-a i međunarodnih migracija važno je bliže određivanje korisnika informaciono-komunikacionih tehnologija relevantnih za migracioni proces. Po mišljenju autora to su: pojedinci – potencijalni migranti, migranti u procesu migracije i imigranti, i njihove porodice, kao

i različite interesne grupe (vlade, nevladine organizacije, naučna zajednica, lokalne zajednice, trgovci ljudima, krijumčari ljudi i drugi) usmerene ka migrantima.

Razumevanje uticaja IKT-a na međunarodne migracije (korisnika i oblasti uticaja IKT-a u posmatranom kontekstu) važan je korak u podizanju svesti o pozitivnim i negativnim posledicama ekspanzije IKT-a, sa stanovišta savremenih međunarodnih migracija i migracione politike. U polju IKT-a prepliću se interesi pojedinaca, relevantnih interesnih grupa i organizacija i vlada zemalja porekla, destinacije i tranzita migranata, kada je reč o legalnim, ali i ilegalnim migracionim tokovima. Međutim, dok su široko prihvaćeni od strane pojedinaca, informaciono-komunikacioni tokovi tek počinju da bivaju prepoznati kao značajni za migracionu politiku, u smislu njihovih mogućnosti i izazova.

Razmatrani aspekti odnosa IKT-a i međunarodnih migracija u različitim fazama migracionog procesa (pre migracije, tokom migracije i po dolasku u zemlju destinacije) i njihove različite implikacije za pojedince i društvo, po mišljenju autora, upućuju na potrebu za razvojem saradnje korisnika informaciono-komunikacionih tehnologija relevantnih za migracioni proces, u različitim domenima – sferama uticaja IKT. Smatramo da bi se tako iskoristio potencijal IKT-a na adekvatan način i ostvarila dobrobit kako za migrante, tako i za druge interesne grupe. Primera radi, mogućnosti koje ove tehnologije pružaju za proučavanje migranata olakšavaju istraživanja naučnoj zajednici, dok nalazi ovih istraživanja mogu da posluže i pomognu lokalnim zajednicama i vladama zemalja porekla, tranzita i destinacije u naporima da se izgradi bolji politički odgovor i poboljša kapacitet za upravljanje migracijama.

U Srbiji, tek u nekoliko poslednjih godina, postoje podaci (Popis 2011) o upotrebi IKT od strane određenih grupa migranata (prisilni migranti iz bivših republika SFRJ), a relativno skoro se javljaju i kvalitativna (uzoračka) istraživanja o upotrebi IKT-a tokom migracionog procesa od strane tranzitnih tražilaca azila, kao i istraživanja gde su IKT-e u službi sticanja saznanja o migrantima i stavova prema imigrantima. Iako još uvek nevelikog obima, akademska literatura o upotrebi i implikacijama korišćenja IKT-a u procesu migracija u Srbiji ukazuje na veću upotrebu IKT-a od strane prisilnih migranata iz bivših republika SFRJ u odnosu na drugo stanovništvo, zatim generacijske i rodne razlike u korišćenju IKT od strane ovih migranata, kao i zapaženu upotrebu IKT-a od strane tranzitnih tražilaca azila (u različitim fazama migracije i za različite namene). Međutim, generalno, prožimanje IKT-a i međunarodnih migracija u Srbiji nije dovoljno poznato niti prepoznato kao mogući predmet istraživanja. Nema dovoljno studija o odnosu međunarodnih migracija i upotrebe IKT-a, na osnovu čega bi se produbila saz-

nanja o njihovoj interakciji, kao preduslov za kreiranje odgovarajućih politika, bilo da su ove aktivnosti i mere države usmerene ka populaciji koja koristi IKT-e ili su IKT-e instrument u sprovođenju migracione politike.

S obzirom da je ovo relativno nova oblast u okviru proučavanja međunarodnih migracija, postoji otvoren prostor za dalja istraživanja uloge IKT-a u migracionom procesu, kako u teoretskom tako i u empirijskom pogledu. Otuda je još uvek rano za zaključak kako će se ovaj odnos dalje odvijati i koje će biti implikacije za pojedince, organizacije i vlade zemalja prijema, destinacije i tranzita.

Ovaj članak je nastao kao rezultat istraživanja finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u okviru projekata III47006 interdisciplinarnih istraživanja za period 2011-2017.

Literatura

- ANDERSON, J. (2013). Policy Report on UNHCR's Community Technology Access Program: Best Practices and Lessons Learned. *Refuge* 29(1): 21–29. <https://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/view/37503/34040>
- BACIGALUPE, G., & CAMARA, M. (2012). Transnational Families and Social Technologies: Reassessing Immigration Psychology. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(9): 1425–1438. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2012.698211>
- BILGER, V., HOFMANN, M., & JANDL, M. (2006). Human Smuggling as a Transnational Service Industry: Evidence from Austria. *International Migration* 44(4): 59–93. DOI: 10.1111/j.1468-2435.2006.00380.x
- BENITEZ, J. (2006). Transnational dimensions of the digital divide among Salvadoran immigrants in the Washington DC metropolitan area. *Global Networks* 6(2): 181–199. DOI: 10.1111/j.1471-0374.2006.00140.x
- BORKERT, M., CINGOLANI, P., & PREMAZZI V. (2009). The State of the Art of Research in the EU on the Uptake and Use of ICT by Immigrants and Ethnic Minorities. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities (European Commission JRC Scientific and Technical reports). <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC53398.pdf>
- BREKKE, J.-P., & BROCHMANN, G. (2015). Stuck in Transit: Secondary Migration of Asylum Seekers in Europe, National Differences, and the Dublin Regulation. *Journal of Refugee Studies* 28(2): 145–162. <https://doi.org/10.1093/jrs/feu028>
- BRISKMAN, L. (2013). Technology, control, and surveillance in Australia's immigration detention centres. *Refuge* 29(1): 9–19. <https://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/view/37502/34039>

- CASTELLS, M. (2005). The Network Society: From Knowledge to Policy. In M. Castells and G. Cardoso (eds.), *The Network Society: From Knowledge to Policy* (pp. 3-23). Washington, DC: Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations. https://www.umass.edu/digitalcenter/research/pdfs/JF_NetworkSociety.pdf
- CHARMARKEH, H. (2013). Social Media Usage, *Tahriib* (Migration), and Settlement among Somali Refugees in France. *Refuge* 29(1): 43–52. <https://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/view/37505>
- CZAIKA, M., & VOTHKNECHT, M. (2014). Migration and Aspirations – are migrants trapped on a hedonic treadmill. *IZA Journal of migration* 3(1): 1-21. <https://doi.org/10.1186/2193-9039-3-1>
- DEKKER, R., & ENGBERSEN, G. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks* 14(4): 401-418. DOI: 10.1111/glob.12040
- DE HAAS, H. (2014). What Drives Human Migration? In Anderson, B., Keith, M. (eds.), *Migration: A COMPAS Anthology*. Oxford: International Migration Institute. <http://compasanthology.co.uk/drives-human-migration/>
- DESPIĆ, J. (2015). *Migracije visokoobrazovanih lica iz Srbije od 1991. godine u Kanadu i Sjedinjene Američke Države* (doktorska disertacija). Beograd: Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:11168/bdef:Content/download>
- DIMINESCU, D. (2008). The connected migrant: an epistemological manifesto. *Social Science Information* 47(4): 565–579. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0539018408096447>
- ELLIOT, J., & McCARTAN, K. (2013). The Reality of Trafficked People's Access to Technology. *The Journal of Criminal Law* 77(3): 255–273. <https://doi.org/10.1350/jcla.2013.77.3.843>
- EUROPEAN COMMISSION (2010). The Europe 2020 Strategy. Digital Single Market. Policies. Brussels: European Commission. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/europe-2020-strategy>
- HILLER, H. H., & FRANZ, T. (2004). New Ties, Old Ties and Lost Ties: The Use of the Internet in Diaspora. *New Media & Society* 6(6): 731–752. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/146144804044327>
- HUNTER, A. (2011). Theory and practice of return migration at retirement: the case of migrant worker hostel residents in France. *Population, Space and Place* 17(2): 179–192. DOI: 10.1002/psp.610
- KAIZEN, J., & NONNEMAN, W. (2007). Irregular Migration in Belgium and Organized Crime: An Overview. *International Migration* 45(2): 121–146. DOI: 10.1111/j.1468-2435.2007.00406.x
- KISSAU, K. (2012). Structuring Migrants' Political Activities on the Internet: A Two-Dimensional Approach. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(9): 1381–1403. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2012.698207>
- KLUZER, S., HACHE, A., & CODAGNONE, C. (2008). Overview of Digital Support Initiatives for/by Immigrants and Ethnic Minorities in the EU27. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (JRC Scientific and Technical reports). <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC48588.pdf>
- KOMITO, L. (2011). Social media and migration: Virtual community 2.0. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 62(6): 1075–1086. DOI: 10.1002/asi.21517

- KOSER, K. (2008). *Dimensions and Dynamics of Contemporary International Migration*. Paper prepared to the conference “Workers without borders: Rethinking Economic Migration”, Maastricht, Netherlands, March 18, 2008. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0314_migration_koser.pdf
- LARSEN, J., & URRY, J. (2008). Networking in mobile societies. In J.O. Bærenholdt & B. Granås (eds.), *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries* (pp. 89–101). Aldershot: Ashgate. <https://www.routledge.com/Mobility-and-Place-Enacting-Northern-European-Peripheries/Baerenholdt-Granås/p/book/9780754671411>
- LEVITT, P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review* 32(4): 926–948. DOI: 10.2307/2547666
- LUKIĆ, V. (2014). Korišćenje visokih tehnologija i iregularne migracije. U V. Urošević (ur.), *Veze cyber kriminala sa iregularnim migracijama i trgovinom ljudima* (str. 523–557). Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova R. Srbije.
- LUKIĆ, V. (2015). *Dve decenije izbeglištva u Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Izbegla%20lica.pdf>
- LUKIĆ, V. (2016). Understanding transit asylum migration: Evidence from Serbia. *International Migration* 54(4): 31–43. DOI: 10.1111/imig.12237
- MAVRIS, L. (2002). Human smugglers and social networks: transit migration through the states of former Yugoslavia (UNHCR Working Paper, New issues in refugee research, No. 72). <http://www.unhcr.org/3e19aa494.pdf>
- MALIK, S., & KADIR, S. (2011). The Use of Mobile Phone and Internet in Transnational Mothering among Migrant Domestic Workers in Singapore. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1976210>
- MIJALKOVIĆ, S., & ŽARKOVIĆ, M. (2012). *Ilegalne migracije i trgovina ljudima*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- NINAMEDIA RESEARCH (2012). *Stav građana opština Mladenovac, Lajkovac i Loznica prema tražiocima azila*. CATI istraživanje. Ninamedia Research. http://www.kirs.gov.rs/docs/izvestaji/Ispitavnje_javnog_mnejnja_-_azilanti.pdf
- OIARZABAL, P. J., & REIPS, U.D. (2012). Migration and diaspora in the age of information and communication technologies. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(9): 1333–1338. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2012.698202>
- PANAGAKOS, A. N., & HORST, H. A. (2006). Return to Cyberia: technology and the social worlds of transnational migrants. *Global Networks* 6(2): 109–124. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1471-0374.2006.00136.x/abstract>
- PREDOJEVIĆ-DESPIĆ, J. (2010). Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva. *Stanovništvo* 48(1): 25–48. <https://doi.org/10.2298/STNV1001025P>
- RAFTREE, L., APPEL, K., & GANNESS, A. (2013). *Modern Mobility: The role of ICTs in child and youth migration*. Washington: Plan International. https://resourcecentre.savethechildren.net/node/7893/pdf/modern_mobility.pdf
- RINNAWI, K. (2012). “Instant nationalism” and the “cyber mufti”: the Arab diaspora in Europe and the transnational media. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(9): 1451–1467. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2012.698215>

- REIPS, U.D., & BUFFARDI, L.E. (2012). Studying Migrants with the Help of the Internet: Methods from Psychology. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(9): 1405–1424. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2012.698208>
- ROS, A., GONZALES, E., MARIN, A., & SOW, P. (2007). Migration and Information flows: A New Lens for the Study of Contemporary International Migration. Barcelona: University of Catalunya and Internet Interdisciplinary Institute (Working Paper Series WP07-002). http://www.uoc.edu/in3/dt/eng/ros_gonzalez_marin_sow.pdf
- ŠTAMBUK, V. (2008). Politička informatika. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 2(2): 289–305.
- TIILIKAINEN, M. (2003). Somali women and daily Islam in the Diaspora. *Social Compass* 50(1): 59–69. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0037768603050001964>
- THULIN, E., & VILHELMSON, B. (2016). The Internet and Desire to Move: The Role of Virtual Practices in the Inspiration Phase of Migration. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 107(3): 257–269. DOI: 10.1111/tesg.12144
- VAN DEN BOS, M., & NELL, L. (2006). Territorial bounds to virtual space: transnational online and offline networks of Iranian and Turkish-Kurdish immigrants in the Netherlands. *Global Networks* 6(2): 201–220. DOI: 10.1111/j.1471-0374.2006.00141.x
- VERTOVEC, S. (2009). *Transnationalism*. London and New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- WOOLCOCK, M. M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *Isuma: Canadian Journal of Policy Research* 2(1): 11–17. <http://www.social-capital.net/docs/The%20Place%20of%20Social%20Capital.pdf>

Vesna Lukić*

Relations between Information and Communication Technologies and International Migration

Summary

The paper focuses on the topic of the impact of Information and Communication Technologies (ICT) on the international migration phenomenon. According to the discussed literature, there is an impression that ICTs change the essence of migration and monitoring of migration flows. It also suggests that migration and migrants' needs shape the development of ICT services intended to them, but they also shape the content of social media.

The impact of new technologies on international migration (before migration, during migration and upon arrival in the country of destination) has been discussed through an overview of empirical research findings in Serbia and other countries. In this context, the ICT users relevant to the migration process (individuals and interest groups) have been more closely determined and discussed, the aspects of the relations between ICTs and migration have been highlighted, as well as their implications for individuals and society.

The considered aspects of relations of ICTs and international migration at different stages of the migration process and their severe implications for individuals and society, in our opinion, point to the need for cooperation of users of information and communication technologies relevant to the migration process in different domains – the spheres of influence of ICTs. We believe that is how the potential of ICTs will be exploited in an adequate way, for benefit of both – migrants and other relevant interested parties.

While widely accepted by individuals, information and communication technologies have just begun to be recognized as important for migration policy in Serbia and generally, in terms of their opportunities and challenges.

In Serbia, only recently (as of the 2011 Census) there has been data available on the use of ICTs by certain migrant groups (long-term settled refugees from former Yugoslav republics). Also, the qualitative surveys on the use of ICTs during the migration by transit asylum seekers have recently started. That can also be said for the research, where ICTs serve for gaining knowledge on migrants and attitudes towards immigrants.

Although not voluminous, academic literature on the use and implications of ICTs use in the migration process in Serbia points to greater use of ICTs by certain groups of migrants (long-term settled refugees from former Yugoslavia) in relation to the local population. There are also generational and gender differences in the use of ICTs by migrants. When it comes to transit asylum seekers in Serbia, the use of ICTs at various stages of migration and for various purposes (among them are the selection of the country of destination, the route of movement, but also contact with other migrants and smugglers) is observed.

Key words: *international migration, information-communication technologies, social media, social capital, migration networks*

* Demographic Research Center of the Institute of Social Sciences, Belgrade (Serbia); e-mail: vlukic@idn.org.rs.